

Ediția bilingvă a lui Johann Ignaz von Felbiger
„Ducere de mână către cinste și dreptate,
adecă la copii rumuneștii neuniții
cei ce în școle cele mici să învață spre cetanie rânduită carte”,
Viena, 1777. (I)

Context cultural și observații morfologice

The Bilingual Edition of Johann Ignaz von Felbiger
„Ducere de mână către cinste și dreptate,
adecă la copii rumuneștii neuniții
cei ce în școle cele mici să învață spre cetanie rânduită carte”,
Vienna, 1777. (I)

Cultural Context and Morphological Observations

Carmen DURA

Faculty of Philosophy, University of Novi Sad, Serbia

Romanian Language Institute, Bucharest, Romania

E-mail: carmendura@yahoo.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-2904-4500>

*Magistro meo carissimo,
Professori Constantin Frâncu*

Abstract

The present study aims to introduce the book Ducere de mână către cinste și dreptate, adecă la copii rumuneștii neuniții cei ce în școle cele mici să învață spre cetanie rânduită carte [Leading by the Hand towards Honour and Righteousness, that is, a Book Appointed for the Teaching of Reading to Orthodox Romanian Children in the Primary Schools], located at the Matica Srpska Library in Novi Sad, Serbia, in the

library's digitized collection, in the Foreign Section, 18th-19th centuries. Its author is Johann Ignaz von Felbiger, the most important pedagogue and reformer of the education system during the time of Empress Maria Theresa.

The first part describes the cultural context in which the education reform took place in the Habsburg Empire and the personality of Felbiger, who managed, through his monastic and Augustinian formation, to create an era, that is, a true movement to improve education, from the establishment of schools, the issuance of laws, the employment of a rigorously selected staff, the writing of textbooks, methodology and pedagogy books, with the full support of Empress Maria Theresa.

The second part of the study is a linguistic analysis of the language at morphological level, the book belonging to the period 1640-1780 and reflecting its linguistic particularities. The study contributes to the broadening of investigations on the Romanian language of the second half of the 18th century, offering numerous examples of grammatical categories still in the process of consolidation. The linguistic analysis retains the most important facts regarding the norms of the era and the changes that occurred from a morphological point of view during the researched period.

In the last part, the study presents some new aspects of the book (principles of pedagogy, rhetoric), opens some new directions of research (the book contains a true code of good manners from the 18th century and footnotes), which could be interesting for the fields of pedagogy, anthropology or philology.

The book Ducere de mână către cinste și direptate is a complex text, not a simple 'reading book', as its author describes it, and can be studied from different and interdisciplinary perspectives.

Keywords: Johann Ignaz von Felbiger, *Ducere de mână către cinste și direptate*, *adecă la copii rumuneștii neuniții cei ce în școle cele mici să învață spre cetanie rânduită carte*, Old Romanian language, morphological analysis, Matica Srpska Library, pedagogy.

1. INTRODUCERE

Lucrarea de față își propune să prezinte o carte aflată în Biblioteca Matica Srpska din Novi Sad, Serbia, cea mai veche instituție națională sârbă independentă, cu un rol important în promovarea culturii și a științei.

Cartea prezentată în acest studiu, aparținând autorului Johann Ignaz von Felbiger, are titlul *Ducere de mână către cinste și direptate, adecă la copii rumuneștii neuniții cei ce în școle cele mici*

să învață spre cetanie rânduită carte și se află în colecția digitalizată a bibliotecii, la secțiunea *Cărți străine, secolele XVIII-XIX*.

Este vorba doar despre una dintre numeroasele cărți scrise de pedagogul Johann Ignaz von Felbiger, care a realizat cea mai importantă reformă a învățământului în timpul împărătesei Maria Tereza nu numai în Austria, ci și în țările aflate sub stăpânirea Imperiului Habsburgic. Crescut și format într-un ordin catolic ce pune accent pe activitatea parohială și pe educație, Johann Ignaz von Felbiger devine o personalitate carismatică, reușește să atragă sprijinul împărătesei Maria Tereza și, într-un timp foarte scurt, organizează învățământul din Austria, înființează școli, numește directori, scrie zeci de manuale, aplică metode didactice, scrie cărți de pedagogie și de metodică (Panholzer, 1892).

În prima parte, studiul descrie personalitatea lui Felbiger și impactul pe care l-a avut reforma învățământului realizată de el. Aceasta este urmată de o scurtă prezentare a cărții și a metodei de lucru, iar partea centrală a lucrării are în vedere o analiză a trăsăturilor morfologice identificate în text. La sfârșitul studiului, sunt enumerate și comentate câteva aspecte inedite ale cărții.

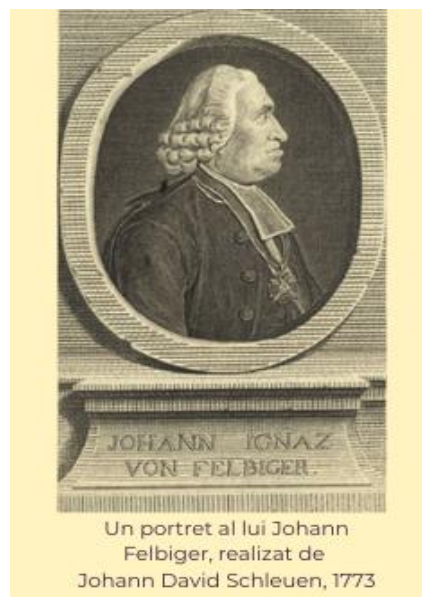

Imaginea 1: arhiva personală

2. JOHANN IGNAZ VON FELBIGER ȘI REFORMA ÎNVĂȚĂMÂNTULUI ÎN IMPERIUL HABSBURGIC

Viața și opera pedagogică a lui Felbiger sunt descrise și analizate în *Methodenbuch* (trad. mea: *Cartea de metode/Cartea de metodică*), de Johann Ignaz von Felbiger, editată de Johann Panholzer la Editura Herdersche, Freiburg im Breisgau, în anul 1892.

Johann Ignaz von Felbiger (născut în 6 ianuarie 1724, în Silezia, decedat la 17 mai 1788, la Prešporok, Ungaria, azi Bratislava, Slovacia) a fost un pedagog important din secolul al XVIII-lea (Panholzer, 1892: 21), care a reformat sistemul educațional german. În 1746, a intrat în ordinul Canonicilor Regulari ai Sfântului Augustin, devenind preot în 1748, iar, în 1758, abatele mănăstirii Sagan din Silezia. Acesta a devenit interesat de metodele de predare și a încercat prin reformele sale educaționale să îmbunătățească situația învățământului. În 1774, s-a mutat la Viena la cererea împărătesei Maria Tereza (Panholzer, 1892: 40), fiind numit Comisar General al educației, iar în 1775 a publicat cea mai importantă lucrare a sa de pedagogie: *Methodenbuch für Lehrer der deutschen Schulen*. Reforma sa a avut efecte și în alte zone, fiind preluată în Bavaria, în landurile germanice și chiar în Rusia. Felbiger a primit, în semn de apreciere pentru reformele sale, de la împărăteasa Maria Tereza (Panholzer, 1892: 45), „un inel cu un safir mare înconjurat de diamante”¹ (trad. mea). Protejat de Maria Tereza, Felbiger a fost însă înlăturat de către Iosif al II-lea, care, nemulțumit de principiile sale strict religioase în ceea ce privește educația, l-a trimis în Ungaria, în 1782, pentru a se ocupa de îmbunătățirea sistemului școlar de acolo (encyclopedia/johann-ignaz-von-felbiger, n.a.).

Un portret al lui Johann Felbiger, realizat de Johann David Schleuen, 1773

Imaginea 2:

<https://www.portraitindex.de/documents/obj/33419949>

A înființat, în Imperiul Habsburgic, pe cheltuiala statului, școli normale, secundare, grădinițe, era atent la selecția profesorilor și a directorilor. O preocupare majoră a activității sale a fost reprezentată de scrierea manualelor școlare:

De la sosirea sa la Viena, abatele a demonstrat o activitate uimitoare în producerea de manuale școlare. A apărut carte după carte, astfel încât, în câțiva ani, a devenit disponibil un repertoriu impresionant de manuale școlare de toate genurile pentru școlile germane² (trad. mea). (Panholzer, 1892: 46)

Câteva dintre aceste manuale au fost traduse și în limba română; mai multe informații despre acestea se găsesc într-o lucrare a lui Dan Rîpă-Buicliu (1982-1983: 549-557), care completează cu elemente noi informații deja cunoscute din *Bibliografia românească veche* (BRV II, 1910:

¹ „einen Ring mit einem grossen Saphir, der von Brillanten umgeben war.”

² „Der Abt entfaltete seit seiner Ankunft in Wien eine erstaunliche Thätigkeit auch in der Herstellung von Schulschriften. Ein Buch nach dem andern erschien, so dass binnen wenigen Jahren ein stattliches Repertorium aller Gattungen vor Lehrbüchern für deutsche Schulen.”

222). Influența lui Felbiger a ajuns și în Țările Române, prin introducerea manualelor românești de aritmetică, a unor lucrări de pedagogie și metodică, sub administrația habsburgică, în Transilvania și Banat. Prin acestea, Felbiger a contribuit la alfabetizarea românilor din Imperiul Habsburgic, deși reformele sale erau privite cu suspiciune, mai ales în rândul populației locale ortodoxe, care vedea în școală un instrument de aservire intereselor străine.

Metoda pedagogică propusă de Felbiger era o metodă bazată pe învățarea mecanică, plecând de la metoda inventată de I. F. Hähn, numită „metoda tabelară sau literală”: „Ea presupunea ca învățătorul să citească un text scurt de mai multe ori, apoi să scrie textul, pornind de la literele respective” (Răsvan, 2021: 68).

Prin *Ordonanța* din 1774, împărăteasa Maria Tereza a introdus învățământul elementar obligatoriu pentru toți copiii cu vârsta între șase și doisprezece ani, indiferent de genul lor sau de statutul social. Scopul *Ordonanței generale pentru școlile elementare* (*Allgemeine Schulordnung*) era preocuparea pentru alfabetizarea tuturor straturilor populației și unificarea tuturor regiunilor Imperiului (Melo et. al., 2015: 99). Pedagogia lui Felbiger conține elemente creștin-morale, putându-se vorbi în secolul al XVIII-lea, în Imperiul Habsburgic, de un *iluminism religios*, care integra religia în viziunea bazată pe rațiune a educației.

În secolul al XVIII-lea, traduceri religioase sunt tot mai puține, deoarece scrierile de cult și liturgice erau deja în uz de aproape două secole; acestea au făcut loc traducerilor din literatura laică, științifică, iar o nouă direcție era reprezentată de lucrările de metodică și de pedagogie, în special editarea de manuale școlare, sub influența mișcării iluministe din Transilvania. Într-un studiu despre traduceri din Transilvania, Eva Mârza menționează cele trei direcții din secolul al XVIII-lea care existau în traduceri:

Traducerile se îndreptau în trei direcții: 1. Între cărțile românești găsim tot mai puține lucrări de cult traduse, deoarece în secolul al XVIII-lea principalele scrieri de cult erau deja în uz și în tipografii apăreau ediții românești, după variantele traduse. 2. Acum începe să apară literatura laică, științifică, traduceri din operele literare occidentale sau din spațiul bizantin. 3. O nouă direcție este cea a editării manualelor școlare utilizate în puținele școli românești funcționale în această perioadă, pentru că, în acord cu dispozițiile Curții, multe dintre ele au apărut în variante bilingve româno-germane. (Mârza, 2019: 312)

3. DUCERE DE MÂNĂ CĂTRE CINSTE ȘI DIREPTATE, ADECĂ LA COPII RUMUNEȘTII NEUNIȚII CEI CE ÎN ȘCOLE CELE MICI SĂ ÎNVĂȚĂ SPRE CETANIE RÂNDUITĂ CARTE – INFORMAȚII BIBLIOGRAFICE

Cartea a apărut la Viena în 1777, în ediție româno-germană, în tipografia Iosif Kurzbock. Împărăteasa Maria Tereza a acordat mai multe drepturi de tipărire a cărților românești, folosind alfabet chirilic, printre care și tipograful vienez Joseph von Kurzbock: „Pe lângă tipografiile autohtone, un privilegiu de tipărire a cărților românești, folosind alfabet chirilic, l-a primit tipograful vienez Joseph von Kurzbock” (Mârza, 2019: 312). Începând cu anul 1770, a fost interzis importul de cărți străine, pentru a nu concura cu tipografia lui Kurzbock:

Începând cu 6 octombrie 1770, importul de cărți din străinătate a fost interzis sub pedeapsa confiscării și a distrugerii. În 1775, pentru a proteja piața de carte austro-ungară, autoritățile de frontieră au primit ordin să oprească definitiv importul oricăror cărți

străine, pentru a nu concura cu tipografia Kurczböck³ (trad. mea). (Cereteu, 2020: 32)

Imaginea 3:

<https://digital.bms.rs/ebiblioteka/publications/view/5299>

Asupra traducătorului în română a cărții lui Felbiger există mai multe opinii, sintetizate de către Dan Rîpă-Buicliu (1982-1983: 555). Această carte este o carte de citire („a patra parte a cărții de cetanie” – 206) pentru copiii români neuniți (care nu aderaseră la Uniație, adică ortodocși) din școlile primare sau elementare: „această lucrare reprezintă prima carte de citire propriu-zisă [...] cu rol educativ și metodic” (Rîpă-Buicliu, 1982-1983: 555). Din analiza conținutului cărții, se evidențiază faptul că nu avem de a face cu o carte de citire care să poată fi folosită la un nivel elementar în școli, mai degrabă pare a fi un manual pentru învățători în care găsim principii pedagogice, religioase, morale sau sociale. În multe locuri apare ca un manual de morală creștină, în altele ca o carte care prezintă bunele maniere, iar în altele ca o carte de educație socială, explicând, de exemplu, relațiile dintre cetățeni și împărat.

Cartea este menționată și în *Bibliografia românească veche*, vol. II, la pagina 222, articolul 409, aflându-se în patrimoniul Bibliotecii Academiei Române.

³ “Since the 6th of October 1770, the importation of books from abroad has been forbidden under the penalty of seizure and destruction. In 1775, to protect the Austro-Hungary books market, the border authorities were ordered to completely stop the import of any foreign books, so as not to compete with the Kurczböck typography.”

4. METODA DE CERCETARE ȘI GRAFIA UTILIZATĂ

Pentru că textul a fost tradus și publicat în anul 1777, el aparține perioadei 1640-1780 din istoria limbii române. Articolul de față se va opri asupra analizei trăsăturilor morfologice identificate în text, pornind de la trei lucrări de sinteză referitoare la perioada menționată: *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532-1780)*, de Gheorghe Chivu, Mariana Costinescu, Constantin Frâncu, Ion Gheție (coord.), Alexandra Roman Moraru și Mirela Teodorescu, Editura Academiei Române, București, 1997; Constantin Frâncu, *Gramatica limbii române vechi (1521-1780)*, Casa Editorială Demiurg, Iași, 2009; Gabriela Pană Dindelegan (coord.), *The Syntax of Old Romanian*, Oxford University Press, United Kingdom, 2016.

Metoda utilizată este aceea a observației *uzului* și a normelor literare din perioada 1640-1780. Lucrarea vizează aspectele morfologice care sunt specifice textului analizat, relația dintre particularitățile identificate și ceea ce era caracteristic epocii, nepunând accent pe aspectele fonetice și nici pe cele sintactice, care vor constitui obiectul unui alt studiu.

În ceea ce privește reproducerea exemplelor cu alfabet chirilic din cartea analizată, a fost preferată interpretarea transliterării, mergând după modelul folosit de Ion Gheție în lucrarea menționată anterior (Gheție, 1997: 51-52). De asemenea, am avut în vedere și recomandările lui N. A. Ursu privind interpretarea grafiei chirilice românești (Ursu, 1960: 33-46; Ursu, 1976: 475-489).

Am evitat pe cât posibil diacriticele nespecifice grafiei limbii române, astfel încât am scris *plecăciune* și nu *plecăčune* (Gheție, 1997: 51; Ursu, 1960: 43; Ursu, 1960: 43): „Iubire de cînste este *plecăciune* inemi”.

Ierurile finale (b) nu au fost notate în cuvinte unde nu acoperă o realitate fonetică (Gheție, 1997:

51; Ursu, 1960: 44): **ЃМѢАЬ, РѢАДѢАЬ, КѢАДѢ ШИ КѢАДѢ**.

Când ierul medial sau final (**Ђ** sau **В**) acoperă o realitate fonetică, este notat cu *ă* în exemple precum **КАЃТЬ**, **ПѢАМАСКѢ** și cu *â* în exemple precum **АѢНГѢ**, unde avem o vocală accentuată aflată în poziție nazală (Ursu, 1960: 38).

La început de silabă, **Ѣ** a fost notat cu *e* atunci când este vorba despre verbul *a fi* sau despre pronumele personal, pronunțându-se ca diftongul [ie]: **Ѣ** **Ѣ** (*ce e*), **ѢИ** (*ei*).

Menționăm tot aici, însă, că **А** sau **И** la început de silabă trebuie interpretate ca (*i*)*e* (Ursu, 1960: 42-43) și transcrise în ortografia actuală (Ursu, 1976, 479-480): **ИАСТЕ**, **АСТЕ** (*este*), **АЛЕ** (*ele*). Nu am folosit grafia propusă de Ion Gheție care notează cu *ia* când **А** sau **И** este la început de silabă în cazul verbului *a fi* (Gheție, 1997: 52).

Ѣ din cuvinte ca **ВОЕ**, **ПѢ**, **ТѢБѢ** a fost transcris prin *ie* (Ursu, 1960: 37): *voie*, *puie*, *trebuie*.

Ђ în interior sau la final a fost transcris prin *e* (Ursu, 1960: 40-41): **АВЕААЬ** (*avem*), **ѢАЕ** (*ele*), **АЦЕАКѢИТЬ** (*înțelept*), **ЧѢАЕ** (*cele*).

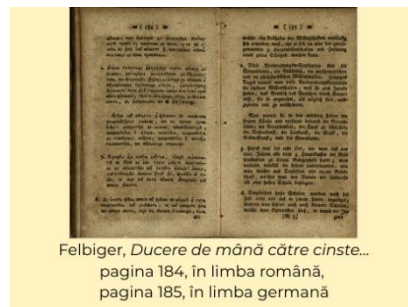
În cazul lui *foarte*, litera **Ђ** este transcrisă prin *e*, nu prin *ea*. De altfel, în majoritatea cazurilor, **ФОРѢ** în text apare scris cu **Ѣ**.

În grafii de tipul **АЦѢПѢАЦѢ**, **НЕПѢЧЕНѢЦѢ**, **ПОРОААѢРИЦѢ**, paiericul poate avea valoarea zero sau rolul de „semn moale”, marcând palatalizarea consoanei finale. Conform lui Ion Gheție, acesta „este motivul pentru care asemenea grafii n-au fost reținute spre a se exemplifica caracterul moale sau dur al lui *ț* (și al altor consoane)” (Gheție, 1997: 51).

În grafia de tipul **АѢЕААЬ**, paiericul a fost echivalat cu *â*: *dânsul*.

În cazul pronumelor **ТОѢ**, **АѢѢ**, **ИѢѢ**, paiericul a fost echivalat cu *i*: *toți*, *alți*, *însuși*.

Verbul *a fi* a fost transcris cu *â*, conform recomandărilor din DOOM³: *sântem*, *sânt*.

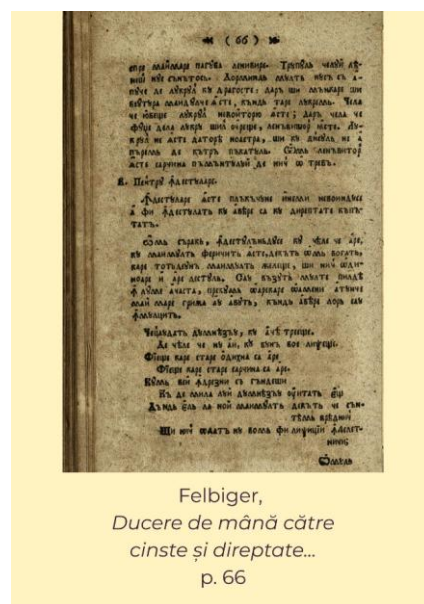

Felbiger, *Ducere de mână către cinste...*
pagina 184, în limba română,
pagina 185, în limba germană

Imaginea 4:

<https://digital.bms.rs/ebiblioteka/publications/view/5299>

13

Felbiger,
Ducere de mână către cinste și direptate...
p. 66

Imaginea 5:

<https://digital.bms.rs/ebiblioteka/publications/view/5299>

5. PARTICULARITĂȚI MORFOLOGICE ALE TEXTULUI

Din punctul de vedere al istoriei limbii române, textul analizat aparține perioadei 1640-1780 și reflectă particularitățile acesteia. Ceea ce se remarcă la nivel morfologic, în toată cartea, este această oscilare între forme variate ale aceluiași cuvânt, multe dintre categoriile gramaticale fiind în proces de consolidare, de gramaticalizare. Analiza lingvistică reține faptele cele mai

importante privind normele epocii și modificările survenite din punct de vedere morfologic în perioada cercetată. În lucrare nu sunt făcute observații legate de prepoziții, conjuncții și interjecții.

5.1. Substantivul

Substantivul prezintă variații multiple, trecând prin schimbări de declinare, gen, număr sau caz.

Palatalizarea consoanei [j] are ca efect morfologic trecerea substantivului *grijă* de la declinarea I la declinarea a III-a (*grijă* – *grije*): „ Purtare de *grije* ale lui” (50).

Substantivul *genunchi* are forma de plural neutru: „*genunchiile*” (94), „*genunchiile* încăeiate” (96), „să nu punem *genunchele*” (94), „când ne rugăm în *genunche*” (94).

Constantin Frâncu remarcă faptul că, în perioada 1640-1780, „este în plină desfășurare procesul de înlocuire a desinenței de plural -e prin desinența -i la un mare număr de substantive” (Frâncu, 2009: 263), însă în text se întâlnesc numeroase exemple cu -e sau chiar formele duble: „*școle*” (184), „aceste gătitoare *învățăture* sânt știința de limbi” (184), „*învățăturile* de mathematică” (184), „*învățăturile* frumoasă” (184).

Pentru substantivul *mână*, textul folosește forma de plural în -i: „spre *mânile*” (94), „putem pune *mânile*” (94).

În text, identificăm forma de plural în -i pentru substantivul *braț*: „Putem pune *mânile* spre masa, dar nu *brățiile*” (94).

Pentru substantivul *oglină* se remarcă pluralul în -e: „cela ce face *oglinde*” (192).

Substantivul *aproape* (=semen), *singularia tantum*, primește formă de plural, aspect întâlnit și la alte substantive în limba veche (Frâncu, 2009: 260): „întru inimile *aproapelor* noștri” (72). Se observă forma de plural care primește și articolul hotărât pentru genitiv plural (-lor) și un posesiv specific (*noștri*).

În ceea ce privește cazul substantivului, se remarcă folosirea dativului cu prepoziția *la*: „ce sânt de folos *la ei*” (58), „cu care sântem datori *la alți*” (82), „slujește cu acela *la alții*” (180). Aceste construcții cu *la*, echivalente cu dativul, devin din ce în ce mai frecvente în epocă, „pe măsură ce ne apropiem de timpurile moderne, atât în vorbirea populară [...], cât și, de aici, în limba literară” (Frâncu, 2009: 267).

5.2. Articolul

Deși „generalizarea articolului la substantivele comune cu funcția de subiect era aproape încheiată încă din primele texte românești când substantivele erau la singular” (Frâncu, 2009: 156), în textul analizat apar frecvent cazurile de nearticulare a acestuia, atât la singular, cât și la plural (în cazul substantivelor masculine la plural, nu se poate stabili cu precizie dacă sunt articulate sau nu; în textul analizat, formele cu *în* sunt extrem de rare, ceea ce sugerează că formele cu *un* final ar putea fi articulate): „*școlă* este locul acela, unde *copii* învață” (12), „*oameni* nu s-ar chinui cu atete poftete deșarte” (16), „*rău* ni să pare de multe ori a fi foarte drag” (22), „nu e destul ca să învețe *copii* numai ceva de rost” (24), „*creștini* sânt datori” (42), „*iubire* de cinste este plecaciune inemi” (46), „*datorie* cătră noi însă este” (46), „numai *oameni* înțelepți pot cu adevărat cinsti pre noi” (48), „văzând *oameni*” (56). Întâlnim și situații cu subiectul articulat hotărât: „*norocul* nu este” (16), „*norocul* nu e cuprins” (16).

Articolul hotărât lipsește atunci când substantivul este urmat de un substantiv articulat hotărât în genitiv sau când avem un posesiv cu articolul genitival înaintea sa: „să află în *pământuri păgânilor*” (150), „ca să apere pre *dăjnici ai săi* nu numai de vrejmași” (172). Aceste forme circulă în paralel și cu variantele articulate: „prețul la *rodurile pământului*” (172), „*portul bătrânilor* noștri” (100).

În textul dat, formele variabile ale articolului genitival alternează cu forma invariabilă: „purtare

de grije *ale* lui” (50), „să nu punem genunchile *a* unui picior desupra altui” (94).

Articolul adjectival se apropie de paradigma limbii literare actuale: „dar oameni *cei* purure posomărit” (54), „care am avutu-o la domni *cei* mari” (84), „de ne vom îmbrăca nici *prea* după modele *cele* noaoa” (100).

Forma neliterară *ai* apare în loc de *cei* (Frâncu, 2009: 274): „fiind bolnav cineva dentru *ai* cunoscut ai noștri” (54).

5.3. Adjectivul

Constantin Frâncu remarcă faptul că „adjectivul prezintă o mare stabilitate în ceea ce privește flexiunea” (Frâncu, 2009: 275) și că în perioada 1640-1780 „există puține schimbări față de perioada anterioară, iar acestea sunt periferice în sistem, afectând un număr mic de adjective” (Frâncu, 2009: 275).

Adjectivul *necredincios* posedă, la feminin, forma unică de singular și de plural, cu -ă: „slugile *necredincioasă*” (230). În ceea ce privește adjectivul *frumoasă*, forma unică de singular-plural se explică, cel mai probabil, prin trecerea terminației -e după un [s] dur la -ă: „cu hainele *frumoasă* și scumpe” (76), „învățăturile *frumoasă*” (184).

Comparativul este format cu morfemul *mai* (< lat. *magis*): „cu care poate el stare sa de nu întriagă face *mai ușoare*” (48), „mijlocire *mai bună*” (74), „ca să judece *mai multe* norodele” (164), „*mai mare* și *mai puternica* să fecu țara” (166).

Superlativul relativ este format cu morfemul *mai*, precedat de articolul adjectival: „omul înțelept caută den toate mijlocirile *cele mai puternice*” (48), „să aliagă pentru acest lucrul pre *cei mai deșteptaț, cei mai tineri, cei mai mari, și pre cei mai tari*” (168). Superlativul relativ apare rar însă în textele vechi (Frâncu, 2009: 276).

Superlativul absolut apare construit cu *foarte* (< lat. *fortis*): „ca să avem răbdare să socotim, că

toate în lume aceasta sânt *foarte bune*” (50), „aceștii sânt oameni *foarte neprepuț*” (82).

De mai puține ori apare și superlativul absolut cu *prea* „*prea mare* bunătatea Sa” (70), „nu să poate cere nărav cel *prea bun*” (80).

În ceea ce privește exemplul următor, „*foarte* cu *bună* inema” (62), Frâncu menționează că dislocarea sintactică a adverbului *foarte* de adjectiv „arată că formația cu *foarte* nu era complet gramaticalizată, că acest adverb mai păstra sensul său din latină, nefiind total desemantizat” (Frâncu, 2009: 49).

Existența acestor două exemple asemănătoare, aflate la aceeași pagină, „și pentru alte lucrurile scrisoare *foarte de folos* este” (28), „căci un lucrul *foarte folositor* este” (28) arată tendința de gramaticalizare care exista în epocă și de consolidare a superlativului absolut.

Rar, găsim în text și superlativ cu locuțiunea *fără măsură* sau *fără de măsură* (Frâncu, 2009: 49): „sântem *făr de măsură îndoitori*” (60), „beutură *făr de măsură*” (248).

5.4. Pronumele

5.4.1. Pronumele personale

Constantin Frâncu remarcă, referitor la pronumele personale, faptul că acestea au, în general, aceeași structură ca în limba literară actuală, însă există o serie de particularități (arhaisme, inovații, generalizări sau restrângeri ale întrebuintării) demne de relevat (Frâncu, 2009: 50).

La persoana I plural, forma accentuată de dativ utilizată în textul analizat este *noao*: „nu trebuie să ne poftim *noao* ce nu ni să cuvine” (14), „ar plăce *noao* (48), „care Dumnezeu den *prea mare* bunătatea Sa *noao* ni-au dăruit” (70), „că *noao* nu ne pasă de ce-s ei vătemaț” (72), „și vor respleti *noao* asemenea cu asemenea” (72), „pentru că *noao* nu ne va fi așa spre pagubă” (88), „pecum *noao* ne va plăcea” (190). Forma *nouă* nu este atestată în text.

Pronumele personal de persoana a III-a are forme accentuate, diferă în text doar modul scrierii cu *ē* sau cu *ā* pentru feminin singular sau plural nominativ-acuzativ: „*el* să vadă” (142), „*ea* este nezmintită osebite a buneicuviițe” (102), „*ei* vor pârde credința și credere” (86), „*ei* trebuie să criadă” (142), „*ele* areță, ce e drept” (162), „*ele* gândesc inema omului” (184) „să le primiască pre *ele*” (158), „și să le cinstiasca pre *ele*” (162), „cum să folosește binele cel de obște prin *ele*” (176), „și cu *ele* slujesc la alți” (180).

Utilizarea îmbinării *de + însul* (< **ipsu* < lat. *ipse*) > *dînsu* este frecventă în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea (Frâncu, 2009: 52-53). În textul analizat, *dânsul* nu exprimă reverența, ci este sinonim cu pronumele *el*, fiind utilizat atât pentru persoane, cât și pentru lucruri: „cu cinste să ne uitem la cei, ce vorbim cu *dânși*” (94), „lucrul ne este datoria noastră, și cu *dânsul* ne apărem de cătră păcatul” (66), „nu sânt vrednici de *dânsul* (titlu, demnitate)” (76), „de-i pare bine a petrece vreme cu *dânsele* [faptele altora], când cu drag vorbește de *ele* [faptele altora]” (78). În ultimul exemplu, se observă sinonimia dintre pronumele *dânsele* și pronumele *ele*. Folosirea pronumelui *dânsul* pentru lucruri nu este o particularitate doar a graiurilor moldovenești (Frâncu, 2009: 278), ci forma este folosită frecvent și în textul de față.

O excepție întâlnită este pronumele personal *lui*, întărit cu forma clitică a pronumelui reflexiv, *-și*, rezultând forma *luiși*: „*luiși(i)* va plăce de alta dată și alte lucrurile necuvioase” (78), „și *luiși(i)* de trebuință este” (116). Formele de acest tip erau specifice tipăriturilor coresiene și *Paliei de la Orăștie*, adică textelor din zona „reprezentând variantele literare sudice (Țara Românească – sud-estul Transilvaniei și Banat-Hunedoara), lipsind din textele rotacizante” (Frâncu, 2009: 55). Despre ele, Frâncu afirmă că în primele decenii ale secolului al XVII-lea „formele cu *-și* nu se mai întâlnesc nici în textele reprezentând varianta literară muntenească [...] și sud-est transilvăneană” (Frâncu, 2009: 55) și că în „documentele particulare și oficiale astfel de forme nu sunt

atestate” (Frâncu, 2009: 55). Apariția ocazională a formei *luiși* în textul analizat poate fi explicată ca o reminiscență din limba veche, existând și posibilitatea ca traducătorul să fie din zona Banatului și a Hunedoarei. În plus, din următoarele două exemple, se poate observa înlocuirea acestor construcții greoaie cu unele mai clare: „să nu fie *sângur luiș* izbânditori” (164), „fac ei nenorocie *lor sânguri*” (248). În loc de *loruși*, traducătorul folosește o structură mai clară: *lor sânguri*. Astfel, pronumele *loruși* este înlocuit prin pronumele *lor*, urmat de adjectivul *singur*, ținând locul pronumelui de întărire, tendință despre care Constantin Frâncu afirmă că „este din ce în ce mai accentuată pe măsură ce ne îndreptăm spre perioada modernă” (Frâncu, 2009: 280).

5.4.2. Pronumele reflexive

În ceea ce privește pronumele reflexiv *sine*, acesta apare frecvent alături de *însuși* sau de pronumele personal, aspect remarcat în prima gramatică românească scrisă în românește (Eustatievici Brașoveanu, 1969: 44): „când ar iubi fiește care pre toți alți, ca și *pre sine însă*” (56), „pentru faptele de cinste *cătră sine însă*” (62), „oameni iubesc *însuși pre sine*” (72), „mijlocire mai bună asupra mândrii este cunoștiința *însuși pre sine* (cunoașterea de sine)” (74), „la laudare *însuși pre sine* (de sine)” (84), „cu laudare *însuși pre sine* vătemăm noi” (84), „așadar nu poate *el* așeza *pre sine* întru stare a bunei norociri” (116). Referitor la aceste structuri, Frâncu afirmă că „unele dintre acestea pot fi calcuri după slavonă” (Frâncu, 2009: 281), explicabile, poate, prin formația celui care a tradus.

În numeroase contexte însă, pronumele reflexiv *sine* apare și singur, însoțit de prepoziții cu regim de acuzativ: „*cu sine* poartă” (14), „au ceva *spre sine*” (22), „are *spre sine*” (22), „gândind *pentru sine*” (22), „*pentru sine* și pentru ai săi” (64).

5.4.3. Pronumele de întărire

Pronumele și adjectivul pronominal de întărire este utilizat invariabil, ca în multe texte chiar de la sfârșitul secolului al XVIII-lea (Frâncu, 2009: 280): „dar noi nicidecum nu sântem vrednici, a câștiga *însuși* la noi deplin traiul bun” (72), „copii *însuși*” (122), „numai ce *însuși* precep că sânt spre folos” (144), „nu e slobod pentru folosul său *însuși*” (176) „dar și hotărîrea sa *însuși* așa trebuie să o chiamă” (198).

Uneori, adjectivul pronominal de întărire este dublat de adjectivul *singur*: „de vom *însuși noi sânguri* ne areta întru acela, ar fi spre împedecare” (100).

5.4.4. Pronumele și adjectivele posesive

Pronumele și adjectivele posesive prezintă anumite particularități în textul prezentat. Forma *mieu* se folosea însă în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, fiind semnalată în gramatica de la 1757 (Eustatievici Brașoveanu, 1969: 42, 43): „cu sufletul *mieu*” (86).

Forma pronominală *nostru* prezintă variații, rar apare forma literară actuală: „știința *nostră*” (52), „ah, cum ar fi fericita stare *noastră* în lume aceasta” (56), „cu lucrul nu câștigăm numai hrană *noastră*” (64). Posibil ca reducerea în anumite locuri a diftongului [ɔa] la [o] să fi fost făcută sub influența formei scurte *nost*, caracteristică graiurilor ardelenesti (Frâncu, 2009: 282). În text apare și următorul exemplu: „să vază toți năravul *nost* cel bun” (100).

Întâlnim în text și situații în care, între adjectivul posesiv și substantivul determinat, se interpune un articol genitival sau demonstrativ, ceea ce arată că sudura între cele două elemente nu se realizase complet: „fieștecare stare și greutețile *ale sale*” (14), „datoriile *cele noastre*” (52).

5.4.5. Pronumele și adjectivele demonstrative

Pronumele și adjective demonstrative prezintă particularități specifice epocii. În primul rând, se remarcă faptul că nu se face diferența formală între cele două valori morfologice, iar adjectivul demonstrativ prezintă forme cu sau fără particula deictică *-a*, indiferent de locul unde este poziționat în raport cu substantivul pe care îl determină (Frâncu, 2009: 66, 284): „norocul *acest* nu-l cere omul numai pe scurta vreme” (12), „îndestulare *aceasta* dobândește omul” (16), „*aceste* pot lesne câștiga cei bogați” (16), „*aceia* arată precum norocul cel nu e cuprins întru agonisita de *aceste*” (16), „*aceasta* putere” (22), „*cela* ce judeca nedrept, *acela* voiește și face rău” (22), „lucrurile *acele* ce poftim noi” (22), „toată îndeletnicie *aceia*” (64), „*aceștii* sânt oameni foarte nepreceptu” (82).

Formele cu afereza lui *a-* sunt mai puțin frecvente în text, dar totuși apar: „norocul *cel* nu e cuprins” (16), „toate *cele*, ce sânt în lume” (22), „*cele* de-n jos sus să va întorce, acolo *cele* de dimineața, să fac la miazăzi” (64)”.

Pronumele și adjectivele demonstrative de diferențiere sunt întâlnite frecvent în text: „ce n-au *celelalte* stări” (14), „întru *celelalte*” (16, 26), „*ceialalți*” (46), „*ceialalți*” (62), „*cătră ceialalții*” (62), „*ceialți*” (142). Pentru genitiv-dativ, se înregistrează forme precum: „pentru că haină noastră mai bună este, decât *celoralalți*” (76), „spre paguba *celoraltoar*” (226).

5.4.6. Pronumele și adjectivele relative

În textul analizat, pronumele relativ *care* apare atât cu forma variabilă după gen și număr, cât și cu forma invariabilă (*care*): „nu trebuie să vorbim de lucrurile *care* nu le știm” (38), „sânt întru o sute de alte așa lucrurile, *care* nu să cuvin, prin *cari* ne uresc *ceialalți*” (78), „tot omul urește pre acela, *carele* face într-acest chip de ocară” (82), „fură oameni, *cari* vorbise nedreptate” (86),

„împlinind faptele bune, *carele* la oameni” (106), „binele, la *carele* îi îndreptează” (158), „uni ca aceştii sânt, *carii* trăiesc în mănăstiri” (160), „lesne este a plini toată bună facere aceia, cătră *care*” (160), „pentru greşalele, *care* să vor ivi spre ei” (160), „să lăudem pre înţelepciunea şi bunătatea lui Dumnezeu, *Carele* nu numai aşa multe lucrurile au zidit” (202).

Pentru forma de genitiv-dativ, am identificat acelaşi pronume relativ *care*: „că şi omul acela, *care* (=cărui) foarte puţinele trebuie” (180).

Sunt folosite şi forme de genitiv-dativ pentru relativ, cu particula deictică *-a*, atunci când este antepus (Frâncu, 2009: 286): „sânt încă şi năguşitori, a *cărora* lucrul iaste” (180).

De asemenea, întâlnim relativul compus *cel ce* (Frâncu, 2009: 286): „*cela ce* nu umbla” (58), „*cel ce* gândeşte aşa” (72), „*cei ce* împreună fac stare hrănitore” (180), dar cu aceeaşi nediferenţiere pentru genitiv-dativ ca la relativul *care*: „*cel ce* (celui ce) trebuie ajutoriu lui” (56). Menţionăm că, în interpretarea actuală a gramaticii, structura *cel ce* este formată din demonstrativul semiindependent (*cel*), urmat de un relativ (Pană Dindelegan (coord.), 2010: 138).

5.4.7. Pronumele şi adjectivele nehotărâte

Pronumele şi adjectivul nehotărât *fieştecare* apare frecvent în textul analizat: „în *fieştecare* stare” (14), „toate în lume aceasta sânt foarte bune, şi de nu sânt pentru *fieştecare* deosăbi încă nezmintit sânt pentru binele de obşte neamului omenesc” (50); „sfătuind el pe *fieştecare*” (134), „că putem noi alege *fieştecare* stare şi *fieştecare* vieţuire” (200), „este la *fieştecare* de obşte” (210).

Întâlnim în text şi nehotărâte de tipul *oarecare*, *oarece*, *oricare*, *orice*: „*orice* bunătate, *orice* laudă” (42), „când vorbeşte cineva rău pentru *oarecare* faţa” (82), „*oarecare* oameni” (86), „şi într-*oarecare* chip” (170), „den *oarecare* altă pricină” (176), „este *oarecare* învăţătura” (182), „sânt *oarecare* ca să ne hrănim” (188).

Sunt folosite şi forme de genitiv-dativ pentru adjectivul nehotărât *oarecare*, cu particula deictică *-a*, atunci când este antepus: „reutatea aceasta, care să poate întempla la toţi lăcuiitori *oarecheruia* ţări” (164).

Un nehotărât interesant care apare în text este compusul *ore + ceva*: „să adoagă *oreceva*” (44). „Împreună cu alte pronume nehotărâte *alt (ul)*” (Frâncu, 2009: 70) intră în compuse ca „*oreceva alta* este” (42), cu sensul de *orice altceva*. În alte contexte apare compusul *alt + ceva*, atât cu topică normală, cât şi cu topică inversată: „de nu ne împiedeca *altceva*” (96), „mai bine place *ceva alt*” (214).

Pronumele şi adjectivele nehotărâte *unul* şi *altul* prezintă multe neregularităţi şi instabilităţi în ceea ce priveşte genul, numărul şi topică: „cel ce stare *altă* alege” (14), „poate fi că *alţi* având când şi când pricinile destule asupra noastră” (46), „nevoindu-se lucrurile sale aşa *unea după altă*” (62), „care dând la *unii* den slugile sale mai mulţi, la *alţii* mai puţinei talanţi” (198), „să ne îmbogăţim cu paguba oamenilor *altoar*” (228).

Pronumele nehotărât *alt* poate avea sensul de *altceva*: „ei *altă* nimică nu gândesc” (176).

Adjectivul nehotărât *neştine* apare rar, fusese deja înlocuit în epocă prin *cineva* (Frâncu, 2009: 288): „că facem ca *neştine* moji” (90).

Uneori, apar dislocări între adverbul *foarte* şi adjectiv, ceea ce denotă încă neîncheierea procesului de gramaticalizare: „*foarte* de multe ori vedem noi” (230).

5.4.8. Pronumele negative

Pronumele negativ *nimeni* apare în text atât cu forma *nimene*, cât şi cu forma *nimine*: „cu oameni întristaţi nu va *nimene* să treiască” (54), „*nimine* să nu le ajute” (82), „pre *nimene* cu vedere să nu trecem” (82), „sânt oameni, cari nu pot vorbi bine de *nimine*” (82).

Forma de dativ conţine *e*: „mândrie *nimeni* nu place” (74).

Pronumele negativ *nimic* apare atât „sub forma veche, mai apropiată de etimon *nemică* (< lat. *nec mica*)” (Frâncu, 2009: 74), cât și cu forma cu *-a*: *nimică* (144), *nimica* (52, 56).

5.5. Numeralul

Numeralul ordinal este interesant, pentru că încă întâlnim forme în *-le*, ele menținându-se în această perioadă „în textele molodovenești, bănațene și ardelenesti” (Frâncu, 2009: 291), prin monoftongarea lui *ea* > *è*: *al doile* (210), *al triile* (214), *al patrele* (192, 230), *al cincile* (262).

5.6. Verbul

În anumite forme verbale, precum *a plăcea*, *a putea*, *a zăcea*, observăm reducerea lui *-ea* final accentuat la *-e* (*-è*): „*ar plăce* noao” (48), „*luiși va plăce*” (78), „*nu vom pute* căpăta” (14), „*ei vor pute* face” (72), „*nu s-ar pute* face” (224), „*n-ar pute* rămune” (254), „*n-am pute* fi” (262), „*meșteșugurile și toate alte lucrurile zăce*” (162). Dacă este vorba doar de trecerea lui *-ea* final accentuat la *-e* (*-è*), lucru care pare a fi confirmat prin formele *plăce*, *zăce* (cu *e* final accentuat, dacă se păstrează *-ă-* și nu se trece la *-a-*), atunci nu avem de a face cu trecerea acestor verbe de la conjugarea a II-a la conjugarea a III-a, ci cu un fenomen fonetic. Eventual, poate fi vorba despre trecerea la conjugarea a III-a doar în cazul verbului *a putea*, pentru că nu știm pe ce vocală cădea accentul: „*ei vor pute* face” (72).

Iotacizarea nu este prezentă în text, apar puține forme iotacizate ale verbelor de conjugarea a III-a, *a pune*, *a supune*: „*trebuie să să puie* înaintea celui mic” (204), „*să să supuie*” (262).

Un fenomen de fricativizare sau de spirantizare întâlnit în text îl reprezintă trecerea lui [ğ] urmat de [e] la fricativa [j]: „*întemplerile ne pot ajunje*” (68), „*dorierile sale nu ajunje*” (74), „*ca să caștije*” (76), „*ca să caștije* prețul” (172), „*nu numai ca să caștije*” (208), „*datori sânt a lucra ca să caștije*” (208), „*să le căștije* lor așa

învățătura” (218). Fricativizarea consoanei [ğ] este „o inovație atestată în sec. 16 în textele elaborate în Muntenia și în sudul Transilvaniei, în textele din zona Banat-Hunedoara” (Sala (coord.), 2006: 230). Există și forme nefricativizate: „*a ajunje*” (248).

La persoana a III-a a indicativului prezent al verbului *a fi*, în text înregistrăm formele *este*, *sânt*, *sântem* și formele neaccentuate *e*, *-i*, *-s*: *este* (14, 80, 102), *sânt* (14), *sântem* (12, 54, 72), *e* (30, 78, 142), „*precumu-i* mai bine” (64), „*așa să slujască, precumu-i* dirigătorie încredințată” (178), „*ca să cunoscă cumu-i* trupul nostru și toate părțile ale lui, cându-*i* sănătos și bolnav” (182), „*câte-s* drepte, *câte-s* curate, *câte-s* iubite, *câte-s* cu bun nume” (42), „*că noao nu ne pasă de ce-s* ei vătemați” (72), „*cumu-s* legate une cu altele” (142), „*ei-s* rânduiți” (144), „*cari-s* datori să slujască la domni lor” (150).

Verbul *a lucra* este frecvent întâlnit în text cu forme slabe, cu sufixul flexionar *-ez*, dar apar și forme tari fără sufix, specifice graiurilor ardelenesti și bănațene (Frâncu, 2009: 303): „*lucriază*, *cela ce face manuși*” (190), „*aceste lucriază* jocariu” (190), „*cei ce rodirile pământului în foarte multe chipuri lucrează*” (194), „*câmpurile lor să le lucre*” (168), „*înmulțindu-să oameni nu era cu puțința, ca să lucre* toți pământul” (196), „*să să lucre*” (218), „*mai mult să lucre*” (228), „*ca să lucre* pământul” (254).

Se poate observa oscilația între utilizarea verbelor cu sufix flexionar și a formelor fără sufix: „*și jalbele să cercete*” (162), „*să împodobiască și să înfrumoseze*” (184), „*trebuie*” (14), „*trebuieșc*” (110), „*înoaște și întrește împreună trupul*” (102).

Imperfectul indicativului este rar folosit în textul analizat, iar formele de pers. a III-a sg. și pl. sunt în continuare sincretice, astfel la „pers. 3 pl., formele vechi, etimologice, sunt norme în toate textele, indiferent de varianta literară pe care o reprezintă” (Frâncu, 2009: 304): „*a cărora pricina era necurețenie trupului*” (102), „*Avraam avea în*

Eghipet slugi și slujnice” (132), „alții *lucra* la pământ” (180).

În fragmentul următor se pot vedea mai multe verbe la imperfect, traducătorul încercând să surprindă prin această enumerare a lor consecințele prelungirii războiului asupra pământului: „câmpul nu să *lucra* [...] paguba *era* așa mare, că de multe ori până la câteva sute de ani î o *simția*.” (166). În text apare slova $\hat{\text{r}}$ ($\hat{\text{r}} \hat{\text{w}}$) care poate fi interpretată și ca *în* (în loc de *î*).

Folosirea perfectului simplu este sporadică în text. Apar câteva situații cu verbele *a fi*, *a avea*, având formele vechi, asigmatice (Frâncu, 2009: 307): „tocma așa de multe ori *fură* oameni, cari vorbise nedireptate” (86), „pe cei ce *n-avură*” (254).

O formă interesantă de perfect compus este aceea în care între auxiliar și participiu se află alte componente intercalate, reprezentând fie o nesiguranță din partea traducătorului în folosirea timpului verbal, fie un efect stilistic: „pre noi ni-*au* cu fapta *ajutat*” (118).

În ceea ce privește viitorul, se observă folosirea formei auxiliarului de persoana a III-a sg. *va* și la persoana a III-a pl., pe lângă cea din limba literară actuală, *vor*: „cele de-n jos sus să *va întorce*” (64), „de *va* și *fi* alții” (70) (72), „cei ce fac amintrelea, păcăt *va avea*” (170), „ei *vor ține*” (72), „*vor respleti*” (72).

Persoana a III-a pl. de la indicativul viitor al verbului *a ști* are forma analogică *știe* (Frâncu, 2009: 302): „oameni nu s-ar chinui cu atete poftele de șarte, de *va știe ei*” (16).

Pentru pers. I pl. se folosește auxiliarul din limba literară actuală, *vom*, dar, uneori, apare forma fără *v-*: „*nu vom cumpăta*” (70), „noi *nu vom avea* pricina să gândim” (74), dar „*om putea*” (68), „ateta cât *a (= va) fi*” (216).

Este întâlnit în text un viitor perifrastic arhaic, des întâlnit în limbajul vechi bisericesc: „pentru trebuință ce *va să vie*” (68). În *The Syntax of Old Romanian*, se precizează că structura aceasta perifrastică de viitor, compusă din verbul *a vrea* și morfemul *să* (de la conjunctiv), este rezultatul

înlocuirii infinitivului cu conjunctivul (Pană Dindelegan (ed.), 2019: 41).

O altă formă rară în text este viitorul cu auxiliarul *o*, specific textelor din Țara Românească și sudul Transilvaniei (Frâncu, 2009: 312): „și așa nu numai ni-a *o ține* pre noi oameni de omenie, ce încă ni-a *o iubi* vecini noștri pre noi” (82). În varianta germană de la pagina 83, verbele sunt la viitor.

Condiționalul perfect circula în secolul al XVIII-lea cu „paradigma de tipul *aș fi cântat*” (Frâncu, 2009: 317): „*ar fi potut* se-l aibă” (224). În text apare și un exemplu în care o parte de vorbire se interpune între auxiliare și participiu, care este fie o dovadă a procesului aflat în desfășurare de gramaticalizare a timpului verbal fie, pur și simplu, influența limbii germane asupra traducătorului: „*ar fi* mai înțelept *fost să fim tăcut*” (88) („*dass es klüger gewesen wäre wenn wir geschwiegen hätten*”, 89). De asemenea, se observă forma de conjunctiv perfect cu auxiliarul variabil (să *fim* tăcut).

Uneori, este folosit viitorul cu valoarea de condițional prezent: „oameni nu s-ar chinui cu atete poftele deșarte, de *va știe ei (=ar ști)*” (16).

Infinitivul scurt este însoțit de morfemul *a*: „și nevătemate *a le afla*” (62), „*a griji* lucrurile” (64), „nevoindu-se *a lucra*” (64), „și *a păzi* avere” (64), „de-i pare bine *a petrece*” (78).

După verbul *a putea*, infinitivul pierde acest morfem: „noi *putem* după feliul nostru *fi* cu noroc” (14), „ce *poate face* pre el” (26), „*putem câștiga* putere” (26), „cu dreptate *putem cere*” (74), „*putem* noi *căpăta* pricepere” (212), „ca să le *putem urma*” (214).

Procesul de înlocuire a infinitivului prin conjunctiv se face treptat în secolul al XVII-lea (Frâncu, 2009: 320), dar în textul analizat predomină modalul *a putea* urmat de infinitiv. Sunt mai puține exemplele de genul *a putea* + verb la conjunctiv: „dar unele *nu poate* amintrelea *să le cuprindă*” (28). „el *poate* unele mainainte *să le știe*” (28), „*ar putea* el mai bine *să capete* avere” (224).

A lua are la gerunziu forma *luund*, care circula în epocă: „ori *luund*, ori *fiind* înapoi” (228). Se observă la al doilea gerunziu forma iotacizată *fiind*.

Negația verbului la gerunziu oscilează între forma cu *ne*, sudată sau nu, și între forma cu *nu*, nesudată: „*ne păzindu-ne* de el, și *neștiind* credința lui” (60), „*ne împlinind*” (262), „*nu putând* sau *nu voidnd*” (28).

5.7. Adverbul

Din categoria eterogenă a adverbului, identificăm în text adverbe precum: *niciodată* (14, 84, 88, 94, 98, 178), *totdeauna* (46, 64), *aice* (52, 82), „*până astezi ici și coala să afla*” (160), „și vor resplesati noao *asemine* cu *asemine*” (72).

Adverbul *mai nainte* este frecvent întâlnit în text, înlocuindu-l pe *mainte* (< lat. *abante*) (Frâncu, 2009: 323): „*mai nainte* a vorbi” (88), „*gazda trebuie mai nainte*” (218).

În ceea ce privește comparativul, la fel ca la adjectiv, este format cu morfemul *mai*: „*precumu-i mai bine*” (64), „*poftește mai mult* să strângă” (70), „*mai mare* să vedea” (74).

Superlativul absolut se formează cu adverbele *foarte* și *prea*: „*deci lângă aceștea foarte tare* să ne păzim” (60), „*foarte tare* au greșit (84), „*foarte puținel precepem*” (88), „*iubește foarte tare*” (226), „*cuvintele nici cu grabă, nici iară prea încet* să le zicem” (88), „*atunci e prea bine*” (100), „*când va lucra prea mult*” (228), „*pățime pământul prea mult*” (166).

6. ASPECTE INTERESANTE ÎN TEXTUL ANALIZAT, NOI POSIBILE ABORDĂRI ȘI CÂTEVA CONCLUZII

Deși criticat pentru metoda sa de învățare care se baza pe memorare, numită „metoda tabelară sau literală”, contribuția lui Felbiger la dezvoltarea învățământului în Austria, Ungaria și celelalte țări aflate sub stăpânirea Imperiului Habsburgic a fost uriașă. Pe lângă organizarea întregului sistem de

învățământ, lui îi datorăm zeci de manuale scrise într-un timp foarte scurt. Se pare că disciplina învățată în ordinul Canonicilor Regulari ai Sfântului Augustin l-a ajutat să susțină o activitate pedagogică atât de diversificată.

Unul dintre principiile de pedagogie din *Ducere de mână către cinste și dreptate* este cel al învățării permanente, principiu care nu numai că nu s-a devalorizat, ci continuă să fie actual și în pedagogia modernă:

Așijderea nu să învață numai pentru că ucenicul să nu fie de rușine înaintea învățătorului și părinților lui la vreme întreberi; ba nu: noi învățăm mai vârtos pentru că în toată viața noastră să completăm cele învățate”. (32)

Felbiger este preocupat și de anumite aspecte retorice care trebuie învățate și folosite: „Cuvintele nici cu grabă, nici iar prea încet să le zicem, să nu cântem, ci să vorbim, să schimbem glasul după cumu-i lucru, și spre înțeles să zicem toate alcătuirile” (88).

Clasicii nu sunt uitați, lucrările și scrierile lor devenind repere de educație. La pagina 90 din textul analizat, Felbiger citează din Cicero, care îi dădea învățături fiului său, pentru a sublinia importanța respectării unei educații alese.

Deși numită carte de citire, este, de fapt, un manual complex despre numeroase aspecte din viața omului. Este o carte de învățatură despre școală, despre meșteșuguri, despre credință, despre relațiile dintre oameni, despre relațiile cetățeanului cu împăratul. De asemenea, începând cu pagina 92, apare un adevărat cod al bunelor maniere, autorul ne învață cum să mergem, cum să stăm, cum să mâncăm, despre poziția corpului în diferite momente, despre poziția corpului la rugăciune, cu ce ne îmbrăcăm, despre igiena corpului, relațiile în familie, între rude, despre cum îți chivernisești averea pentru tine și ai tăi, cât și pentru perioade de criză.

Un exemplu din acest cod al bunelor maniere se referă la modul în care nu se cuvine cineva să meargă. Exemplul este foarte sugestiv și hilar: „Umblem cum nu să cuvine [...] când plecăm capul denainte, și așa umblem, ca când am vrea să cautem cele ce pierdusem” (92). Un altul explică modul de îngrijire a unghiilor: „Obrazul și mâinile trebuie să fie spălate, și unghile teiate, dar nu să rod cu dinți” (100).

Acest fragment ilustrează în mod elocvent programul iluminist de modernizare promovat în Imperiul Habsburgic, care viza, printre altele, atât dezvoltarea și reformarea sistemului de învățământ, cât și promovarea educației și a unei culturi sanitare moderne.

În ceea ce privește traducerea, Dan Rîpă-Buicliu menționează că aceste manuale nu sunt „simple traduceri, ci reeditări completate și prelucrate de cărturarii români și sârbi din Transilvania, Banat și Serbia” (Rîpă-Buicliu, 1982-1983: 549).

Dacă se compară traducerea în română cu textul în germană, se pot vedea diferențe și faptul că traducătorul a adaptat traducerea, având în vedere gradul de dezvoltare a limbii române din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.

De exemplu, există câteva expresii care nu se regăsesc în textul german: „atunci mai bine facem, de tăcem mulcom” (88), „umblă ca vântul iutea” (92), „vorbe de nimica” (94), „când săpăm (*a strâmba*) nasul” (100).

La pagina 66, avem un fragment de poezie tradusă din germană, probabil era o poezie folosită în cultul religios, în special având în vedere faptul că Felbiger era catolic, iar iluminismul său educațional implică și dimensiunea religioasă. Se observă preocuparea traducătorului pentru a realiza rima, dar și anumite stângăcii ale versificației.

Ce Ț-au dat Dumnezeu, cu acea treiește.	Genieße, was dir Gott beschieden,
De cele ce nu ai, cu bună voie lipsește.	Entbehre gern, was du nicht hast.
Fieștecare stare odihna sa are	Ein jeder Stand hat seinen Frieden,
Fieștecare stare sarcina sa are.	Ein jeder Stand auch seinen Last.
Cum vei îndrezn să gândești	Willst du zu denken dich erkühnen,
Că de mila lui Dumnezeu uitat ești	Daß Gottes Liebe dich vergißt?
Dând El la noi mai mult decât ce sântem vrednici	Er gibt uns mehr, als wir verdienen,
Și niciodată nu vom lipsiții îndeletnici.	Und niemals, was uns schädlich ist.

Fiind o traducere din limba germană, identificăm și numeroase calchieri sintactice.

Exemplul 1 (25): „Also ist es *für den Menschen eine sehr grosse Wohlstand*, wenn man ihn lehret, wie er richtig denken und folglich auch gut handeln soll.”

este tradus:

Exemplul 1' (24): „Deci *pentru omul foarte mare bunătate este*, când cineva-l învață cum să gândiască drept și așa bine să facă.”

Exemplul 2 (29): „Das Schreiben wird darum in den Schulen gelehret, *weil es eine sehr nussliche Sache ist*.”

este tradus:

Exemplul 2' (28): „Scrisoare (= *scrierea*) pentru aceia în școle să învață, *căci un lucrul foarte folositor este*.”

Este posibil ca traducătorul să fi fost din zona Banatului, având în vedere fenomenul fricativizării consoanei [ğ] la [j] (*ajunge > ajunje*), utilizarea pronumelui *luiși*, folosirea formelor tari, fără sufix, ale verbului *a lucra* (*lucră*), utilizarea anumitor cuvinte regionale din Banat sau Transilvania sau de origine sârbă, precum „*cetcă*”

(=perie, srb. *četka*)” (100), „sudoare imalată (=umedă)” (102), „dischilinare (=deosebire)” (102), „mărturisesc propisurile (=regulamente, srb. *propis*)” (106), „marha (=vită cornută)” (188), „pecar (=brutar)” (188).

Cartea prezintă o listă de meșteșuguri și nume de agent care existau în epocă, la paginile 188-192, aspecte foarte interesante care au fost analizate în studiul *Denumiri de meșteșuguri și nume de agent la sfârșit de secol XVIII*, de către Maria Aldea (2017: 221-228).

Cartea conține note bibliografice în josul paginii, note date în sens modern (n.n. față de notele de până atunci), începând cu pagina 118. Citatele biblice de la note nu sunt traduse din germană, ci autorul pare să fi folosit *Biblia de la București* din 1688. Se observă mici diferențe de înlocuire a lui ж cu ъ. De altfel, în tot textul de la 1777 se preferă scrierea cu ъ (ѣнѣѣѣ) în loc de scrierea cu ж (ѣѣѣѣѣѣ).

Exemplul 3 (1777: 120): „Și zise Domnul Dumnezeu, nu este bine a fi omul *sângur*, să-i facem lui ajutor cătră dânsul.” (Facere 1, 19)

și

Exemplul 3' (1688): „Și zise Domnul Dumnezeu, nu este bine a fi omul *sângur*, să-i facem lui ajutor cătră dânsul.” (Facere 1, 19)

Exemplul 4 (1777: 120): „Cinstită e nunta întru toate și culcarea nespurcată, iară pre curvari și pre precurvari judeca-i-va Dumnezeu.” (Evrei 13, 4)

și

Exemplul 4' (1688): „Cinstită e nunta întru toate și culcarea nespurcată, iară pre curvari și pre prea curvari judeca-i-va Dumnezeu.” (Evrei 13, 4)

Din punct de vedere lingvistic, traducerea cărții *Ducere de mână către cinstite și direptate* în limba română oferă detalii despre stadiul limbii române din jurul anului 1777, cu influențe din zona Banatului, așa cum s-a demonstrat. Limbajul este de multe ori greoi, topica dificilă, categoriile gramaticale sunt în proces de consolidare, cuvintele circulă cu forme variate, încă nefixate.

Traducătorul se poziționează și el destul de incert între realitatea limbii existente și influența limbii germane evidentă uneori la nivel sintactic, între încercarea de a folosi cuvinte regionale și aceea de a găsi formulări originale.

În biografia sa, Johann Baptist Panholzer menționează la un moment dat că, de la sosirea lui Felbiger la Viena (1774) și până la sfârșitul anului 1780 (Panholzer, 1892: 46), Felbiger a tipărit cca 100 de cărți:

Până la sfârșitul anului 1780, editura de manuale școlare a reușit să publice un catalog de 100 de articole, toate fiind produse în ultimii șase ani și unele fiind publicate deja de mai multe ori (trad. mea). (Panholzer, 1892: 46)

Personalitatea lui Johann Ignaz von Felbiger este complexă, prin formația lui monahală și, în special, augustiniană, reușind „să creeze epocă”. Secolul al XVIII-lea reprezintă perioada în care educația este o preocupare centrală a societății moderne, iar aceasta devine treptat o știință, pregătind drumul pedagogiei moderne.

BIBLIOGRAFIE

Izvoare

Felbiger, J. I. von (1777), *Ducere de mână către cinstite și direptate, adecă la copii rumuneștii neuniții cei ce în școle cele mici să învață spre cetanie rânduită carte*, Tipografia Iosif Kurzböck, Viena, disponibilă online la <https://digital.bms.rs/ebiblioteka/publications/view/5299> [06 octombrie 2025].

Referințe bibliografice

[1] Aldea, M. (2017), „Denumiri de meșteșuguri și nume de agent la sfârșit de secol XVIII”, în Bogdan Oprea, H., Constantinescu, A.-V., Zafiu, R., *Lingvistică românească, lingvistică romanică. Actele celui de al XVI-lea Colocviu internațional al*

departamentului de lingvistică (București, 25-26 noiembrie 2016), Editura Universității din București, București, pp. 221-228.

[2] *Biblia, adecă Dumnezeiasca Scriptură ale cei vechi și ale cei noao leage* (1688), București, disponibil la http://aleph23.biblacad.ro:8991/F/2XLFKQO8JXB34LQPA9FYQXATXH3TJG1LKVJR1QCP5IPLPB5D9J-23221?func=full-set-set&set_number=014686&set_entry=000001&format=999 [29 noiembrie 2025].

[3] BRV = Bianu, I., Hodoș, N., Simonescu, D. (1910), *Bibliografia românească veche. 1508-1830*, București, vol. II, disponibil la https://old.biblacad.ro/bnr/brvpag.php?vidT=419&&co_d=BRV%20-%20Vol.%20II&&perioada=1717-1808&&titlu=Ducere%20de%20m%C3%A2n%C4%83tre%20cinstet&&val=2&&loc=Viena&&primulAn=1777&&limba=rom%C3%A2ne%C5%9Fte%20%C5%9Fi%20nem%C5%A3e%C5%9Fte&&nr=2&&page=220&&limit=20 [29 noiembrie 2025].

[4] Cereteu, I. (2020), „Printing and Old Romanian Books in the European Cultural Heritage”, *Études Bibliologiques/Library Research Studies*, 2, pp. 21-41.

[5] DOOM³ = *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române* (2021), Editura Univers Enciclopedic Gold, disponibil la <https://doom.lingv.ro> [03 decembrie 2025].

[6] Eustatievici Brașoveanu, D. (1969), *Gramatica românească*, Brașov, 1757, ediție de N. A. Ursu, București.

[7] Frâncu, C. (2009), *Gramatica limbii române vechi (1521-1780)*, Casa Editorială Demiurg, Iași.

[8] Gheție, I. (coord.), Chivu, Gh., Costinescu, M., Frâncu, C., Roman Moraru, A., Teodorescu, M. (1997), *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532-1780)*, Editura Academiei Române, București.

[9] Mârza, E. (2019), „Din istoria traducerilor în cultura românească din Transilvania (sec. XVI-începutul sec. XIX)”, *Terra Sebus. Acta Musei*

Sabesiensis, 11, pp. 301-320, disponibil la https://www.cclbsebes.ro/wp-content/uploads/2020/02/Terra-Sebus-11-08-Eva-Marza.pdf?utm_source [05 octombrie 2025].

[10] Melo, M., Pišút, P., Matečný, I., Viglaš, P. (2015), „Johann Ignaz von Felbiger and his meteorological observations in Bratislava in the period 1783–85”, *Meteorologische Zeitschrift*, 25 (1), pp. 97-115.

[11] Pană Dindelegan, G. (coord.), Dragomirescu, A., Nedelcu, I., Nicolae, A., Rădulescu Sala, M., Zafiu, R. (2010), *Gramatica de bază a limbii române*, Editura Univers Enciclopedic Gold, București.

[12] Pană Dindelegan (coord.), Maiden, M. (2016), *The Syntax of Old Romanian*, Oxford University Press, United Kingdom.

[13] Panholzer, J. (1892), *Johann Ignaz von Felbigers Methodenbuch*, Editura Herdersche, Freiburg im Breisgau, disponibil la <https://archive.org/details/johannignazvonfe00felb/page/n10/mode/lup> [04 octombrie 2025].

[14] Răsvan, I.-R. (2021), „De la cei mai reprezentativi pedagogi: Comenius Rabelais, J. Locke, Fénelon, Froebel, Pestalozzi, Herbart, la Zaharia Boiu”, *Studia Doctoralia Andreiana*, X (2), pp. 65-76, disponibil la https://teologie.ulbsibiu.ro/wp-content/uploads/2023/05/SDA-2-2021-B_C.pdf [06 octombrie 2025].

[15] Rîpă-Buicliu, D. (1982-1983), „Decrete și cărți didactice imprimate pentru învățământul din Transilvania și Banat (1771-1822)”, *Sargetia. Acta Musei Devensis*, XVI-XVII, pp. 549-557.

[16] Sala, M. (coord.) (2006), *Enciclopedia limbii române*, Univers Enciclopedic, București.

[17] Ursu, N. A. (1960), „Problema interpretării grafiei chirilice românești din jurul anului 1800”, *Limba română*, IX (3), pp. 33-46.

[18] Ursu, N. A. (1976), „Din nou despre interpretarea grafiei chirilice românești”, *Limba română*, XXV (5), pp. 475-489.

Webpage:

encyclopedia/johann-ignaz-von-felbiger, disponibilă la
https://www.catholic.com/encyclopedia/johann-ignaz-von-felbiger?utm_source [04 octombrie 2025].